

Некласичні персонологічні студії в розбудові гуманітарної парадигми

УДК 159.922

Тамара Яценко

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ДИНАМІКИ ПСИХІКИ ТА ЇЇ ВРАХУВАННЯ У ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті йдеться про особливості внутрішньої динаміки психіки, що задається феноменом несвідомого у його взаємозв'язках зі сферою свідомого. Розкривається цілісність психічного на різних рівнях: структурному, енергетичному, функціональному. Вказується на істотність характеристик статичної і динамічної для адекватного пізнання психічного. Обґрунтовуються необхідність забезпечення адекватних передумов глибинного пізнання, що об'єднує учасників діагностико-корекційного процесу.

Ключові слова: *свідоме, несвідоме, внутрішня динаміка психіки, глибинно-психологічне пізнання, діагностико-корекційний процес.*

Розвиток практичної психології потребує чіткого визначення її предмету й методології, що формуються в безпосередній психокорекційній практиці. Психодинамічна теорія, яку ми розвиваємо в ракурсі науково-практичної психології, сприяє становленню професіоналізму психолога-практика. Професіоналізм у галузі практичної психології визначається розумінням цілісної організації психіки в єдності свідомої та несвідомої сфер, статичних і динамічних особливостей.

Практична психологія зорієнтована на психічно здорових людей, які потребують психокорекційної допомоги глибинної орієнтації. Тому предмет практичної психології неправомірно звужувати до спрощених експериментальних досліджень, що орієнтуються виключно на сферу свідомого.

Як показує аналіз літератури, тривалий час у науково-психологічних пошуках не знаходилося місця для категорії несвідомого, її дослідження відносили до сфери містики, що виражалося у ставленні до З. Фрейда та його опублікованих праць. На друковані праці З. Фрейда написано значно більше критичних статей, аніж обсяг його праць. Слід віддати належне грузинській науковій школі, очолюваній Д. Узнадзе [2], яка змогла здолати рубіж між сенсорним аспектом установки та глибинами психіки. Науковці школи докладали значних зусиль до зрушення проблеми пізнання несвідомого з мертвої точки, про що свідчить проведення Міжнародного конгресу в Тбілісі та опублікування чотиритомника "Несвідоме" в 1978 році. Проте переважна більшість психологів не мала належного науково-практичного підґрунтя, методологічного рівня та ерудиції для адекватного сприйняття проблеми несвідомого. У діяльнісному підході феномен внутрішнього не вивчався достатньою мірою,

відповідно до його закономірностей. Інтереси дослідників були зосереджені довкола вивчення умов зовнішньої заданості (запрограмованості) властивостей психіки згідно з дидактичними, соціальними чи ідеологічними цілями й завданнями. За таких умов розв'язувалося завдання ефективності зовнішнього впливу на формування певних характеристик психіки заданого зразка. Таким завданням відповідали теорії П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова щодо формування розумових дій та ін. Як відомо, навіть вікова періодизація визначалася не за внутрішніми характеристиками психіки, а за провідним типом діяльності особи (Д. Ельконін).

Мета статті полягає в тому, щоб презентувати новий погляд на становлення практичної психології, який був у радянський період обмежений одностороннім поглядом на предмет психології, що гальмувало розвиток методів пізнання несвідомого. Академічна психологія, що тривалий час домінувала у вітчизняній науці у формі діяльнісного підходу, не передбачала цілісного розуміння психіки, натомість абсолютизувала значущість впливу ззовні на формування окремих якостей суб'єкта. Таким чином, індивідуальна неповторність особи залишалася "за кадром". За таких умов з активу категоріального апарату психолога тих часів "випав" феномен несвідомого, що підносить актуальність **завдання** дослідження взаємозв'язків між свідомим та несвідомим у внутрішній динаміці цілісної психіки.

Незважаючи на чималі зусилля, що докладалися вченими до дослідження проблеми несвідомого, вона все ж залишається "острівцем", до розуміння якого психологи шукали підхід, крізь призму світла лише у спектрі свідомого. Вищесказане підкреслює труднощі, з якими зіткнулися ті, хто здійснював переорієнтацію досліджень наукової психології на цілісний підхід до розуміння психологічного. Вивільнившись з прокрустового ложа комуністичної ідеології, нинішня практична психологія набула нових перспектив розвитку, а її предметом є пізнання цілісності психічного з урахуванням несвідомої сфери та її взаємозв'язків зі свідомою сферою психіки.

Новим теоретико-методологічним напрямом, який поставив вимоги до самого процесу дослідження психіки, стала гуманістична психологія. Вона запропонувала нове розуміння психіки, що передбачало переорієнтацію експериментатора на партнерські стосунки із досліджуваним. Гуманісти наголошували, що інструментарій дослідження повинен відповідати внутрішнім особливостям психіки, які детермінують поведінку суб'єкта. Дослідження, що дотримуються такого розуміння предмету психології, відрізняються специфікою умов пізнання психічного, а саме – забезпечення спонтанності та невимушеності поведінки учасників, що сприяє актуалізації внутрішніх детермінант поведінки. Така позиція вочевидь суперечить постулатам академічної психології, увага якої центрована на заданості зовні.

Останнє й породило супротив психологів-гуманістів (А. Маслоу, К. Роджерс, Б. Франкл), що виступили проти експериментального "насилля" над людиною, заявили про порушення її прав та внутрішньої ав-

тономії психічного, при наявності нівелювання індивідуальної неповторності кожної особистості [4]. Теоретичний підхід гуманістичного спрямування дістав назву "третьої сили" порівняно з біхевіоризмом (до якого близький діяльнісний підхід) та психоаналізом. Однак ця теорія майже не торкнулася сутності механізмів психокорекційного впливу, на наш погляд, однієї гуманізації методів через механізм емпатії замало. Методологічна цілісність гуманістичного підходу знаходить вираження в сучасних принципах першопочаткової організації психокорекційної роботи, що єднає психологів-практиків: добровільність, "тут і тепер", щирість, прийняття іншого таким, який він є, взаємопідтримка, конфіденційність, відсутність оцінних суджень й критики тощо.

Можна говорити про методичну єдність у практичній психології у наступних аспектах:

1. Дослідження психіки інтегрується з інтересами самої людини.
2. Пріоритетності набувають цілі надання особі психологічної допомоги.
3. Вивчення психіки відбувається за умов спонтанності та невимушеності поведінки, що дозволяє враховувати емотивну пріоритетність та імперативність внутрішніх факторів.
4. Рівність позицій психолога (дослідника) та респондента при наявності провідної ролі фахівця (інтуїція, вміння інтерпретації та інструментально-методична обізнаність).

У глибинній психології ставиться питання про розуміння внутрішніх закономірностей психіки, її внутрішньої динаміки, яка потребує специфічних методів пізнання, відмінних від експериментальних. Діагностична процедура менш формалізована, ніж в академічній психології, і є невід'ємною від психокорекції. Вона характеризується поетапністю, багаторівневістю та процесуальністю. З огляду на те, що несвідоме має внутрішню організацію на латентному рівні, що детермінує активність суб'єкта, невимушеність поведінки є головною передумовою пізнання. Мінімізація зовнішніх спонук поведінки – характерна риса глибинної психології. Набуває пріоритетності феноменологічне пізнання в індивідуальній його неповторності.

Завдання дослідження в психодинамічній парадигмі – забезпечити умови вивчення психіки в єдності її свідомих та несвідомих аспектів. Важливим є розуміння основних засад внутрішньої динаміки психіки, зокрема того, що *несвідоме проявляється назовні лише через свідоме*. Пізнання внутрішньої динаміки передбачає знання закономірностей несвідомої сфери, яка в структурно-функційному аспекті є асиметрична сфері свідомого. Зокрема, свідоме – раціональне, несвідоме – ірраціональне; свідоме проявляється через вербальні засоби, несвідоме – через образи: діаметрально протилежне спрямування логічної впорядкованості цих двох сфер.

Важливо брати до уваги, що пізнання внутрішніх характеристик психіки має контекстний, опосередкований характер. Іншими словами, *несвідоме не пізнається прямолінійно*. Його пізнання опосередковується

виявленням системних характеристик, які організуються на латентному рівні в певну логіку ("іншу логіку").

Пізнання внутрішніх характеристик психіки передбачає:

- забезпечення необхідних умов, які включають спонтанність і невимушеність поведінки респондента;
- практичне володіння інструментарієм пізнання цілісної психіки в її свідомих та несвідомих виявах;
- володіння відповідними теоретико-методологічними засадами розуміння цілісного феномену психіки в суперечливості його взаємозв'язків, у індивідуальній їх неповторності;
- розуміння функціональних особливостей несвідомого в процесі символізації, яке шляхом витіснення та аналітико-синтетичної інтерпретації маскує едіпову ситуацію на латентному рівні;
- розуміння динаміки й статичності цілісного феномену психіки в їх єдності;
- розуміння внутрішніх суперечностей як базової характеристики цілісного феномену психіки.

Різновиди узагальнених суперечностей пов'язані з базовими формами захисту суб'єкта, вони знаходять втілення в тенденції "до сили" та "до слабкості"; "до людей" і "від людей"; "до життя" і водночас "до психологічної смерті". Окремо вирізняються нами суперечності, пов'язані з особистісною проблемою. Вони мають індивідуальний зміст за рахунок інтеграції з "умовними цінностями", що обслуговують ідеалізоване "Я" особи, та асимілюються системою психологічних захистів.

Наш багаторічний досвід психокорекційної роботи дозволяє стверджувати, що кожна суперечність як внутрішня властивість психіки характеризується як статикою (повторюваністю), так і динамікою. "Модель внутрішньої динаміки психіки" (див. рис. 1) ілюструє лінійні ("горизонтальні") суперечності між минулим досвідом та тенденціями до майбутнього. Це функційно узгоджується з водночас діючим антагонізмом Ід та Супер-Его, на які вказував З. Фрейд. Умовно можна визначити, що суперечності "по горизонталі" функціонують по типу антиномії, вони знімають одна одну і водночас є продовженням одна одної, "по вертикалі" – антагонізм протистояння. Постає питання: який процес забезпечує це співіснування? Відповідь – система психологічних захистів. Руйнування стосунків на основі задрощів, дискредитації іншої людини, агресії, що виявляється в різних формах, – це відгомін суперечливості психіки, яка й актуалізує захисти "Я". Останні підлягають законам, що започатковуються в дитинстві, в едіповій ситуації, в якій суб'єкт переживав почуття меншовартості. Психіка намагається "психотерапевтувати" себе за рахунок суб'єктивно-інтеграційних процесів. Проблема полягає в якісних характеристиках такої інтеграції: чи вона є примітивною, чи прогресивною; чи здійснюється на реалістично-об'єктивних засадах, чи на хибно-ілюзорних і т. д. Для несвідомого об'єктивна (предметна) та психологічна, суб'єктивна реальність є нероздільними. Лише зовнішній спостерігач (практичний психолог) може вичленувати супе-

речність між намірами суб'єкта та його реальними діями на основі по-вздожнього аналізу темпорально (часово) розгорнутої поведінки, що дозволяє вичленувати асоціативні зв'язки, які будуть вказувати на розбіжності між логікою свідомого та "іншою логікою", тобто логікою несвідомого. Останнє і становить провідну суперечність, що є прототипом проблеми, яку переживає особа. Остання актуалізує "послуги" психологічних захистів, спроможних створювати ілюзію шляхом викривлення соціально-перцептивної інформації задля психологічного комфорту згідно з очікуваннями ідеалізованого "Я".

Для нас є важливим підкреслити єдність статичної й динамічної, яка знаходить вияв у логічній впорядкованості мимовільної активності суб'єкта, що диктується несвідомим у параметрах "іншої логіки" порівняно з логікою свідомого. У контексті сказаного вище важливості набуває психоаналітична інтерпретація, до завдань якої входить виявлення в поведінці ітеративних, повторюваних характеристик психіки, незалежно від варіативності її виявів. Більше того, процес пізнання внутрішньої динаміки психіки уможливується завдяки наявності інваріантних (повторюваних) характеристик. Саме такі інваріантні, повторювані характеристики презентують зміст несвідомого. З точки зору фізіології, окреслене вище охоплює "принцип єдності динаміки і конструкції", на який вказував П.К. Анохін [1]. Цікаво також, що *повторення*, яке є дороговказом у виявленні логічного ланцюжка, пов'язаного з пізнанням глибинних детермінант особистісної проблеми, П.К. Анохін вважав провідним фактором у формуванні функцій живих істот (у філогенезі).

Якщо ж повторюваність взяти за критерій виявлення, то звертає увагу динаміка функційного навантаження. Повторення П.К. Анохін відносить до "історичної основи розвитку всіх видів сигнальних пристосувань..." [1, с. 187]. Цікавим є той факт, що параметр повторюваності (ітеративності) із фактору диференціації функцій у живих істот набув сигнальної значущості, що сприяє розкриттю глибинних детермінант психологічного неблагополуччя суб'єкта. Чому існує такий парадокс і чому в активі знову параметр повторюваності – ця проблема заслуговує на окремий розгляд.

Якщо повернутися до психодинамічної методології, то особливий поштовх у напрямі розвитку глибинно-психологічного пізнання дала методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків, відкрита більш як двадцятиліття тому. Саме завдяки репрезентації емпіричного матеріалу глибинно-корекційної роботи відкривається можливість адекватно об'єктивувати закономірності несвідомої сфери та системно підійти до їх аналізу. Нам вдалося виокремити в структурній організації психіки лінійні взаємозалежності як доповнення до вертикальних взаємозв'язків, установлених З.Фрейдом. Це представлено у "Моделі внутрішньої динаміки психіки" (Рис. 1).

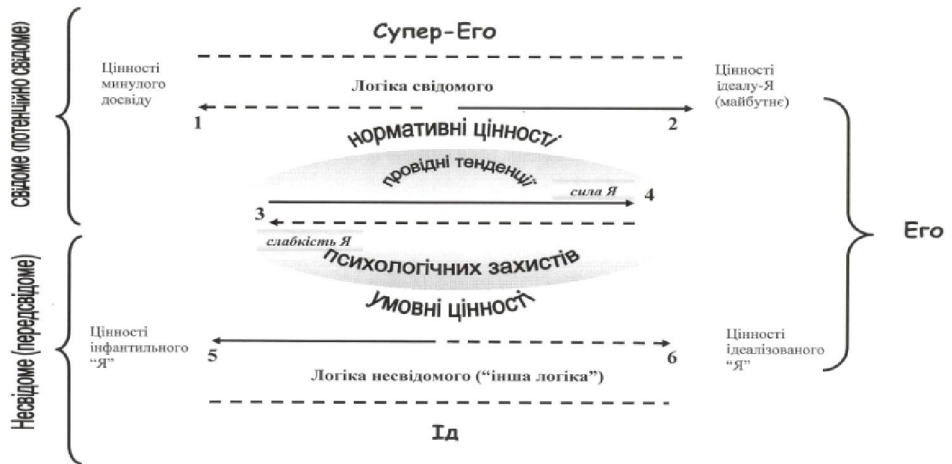

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Модель ілюструє структурний ракурс розуміння психічного в психодинамічній парадигмі, що заставляє взяти до уваги суперечливу сутність цілісної психіки на всіх рівнях її розгляду: функційному, структурному й енергетичному. Структурний рівень психіки, зображений на "Моделі", вказує на: симетрію та водночас асиметрію структурної будови психічного; ізоморфізм та гомоморфізм; різноспрямування стрілок – вказують на тенденцію до майбутнього (бажаного) та минулого (непарні числа). На особливу увагу заслуговує центральна (еліпсоподібна) підструктура, що окреслює систему психологічних захистів. Стрілочка, що визначають серцевину цього "еліпса" – тенденції "до сили" та "до слабкості", які між собою взаємопов'язані та взаємно зумовлюють одна одну. Енергетичний ракурс суперечностей визначають стрілка 2 та стрілка 5, які окреслюють неспівпадіння глибинних (неусвідомлюваних) тенденцій психіки з прагненням до просоціального ідеалу.

Отже, серед методів пізнання неабияке значення має методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків, яка за своєю організацією тематично охоплює різні боки життєдіяльності суб'єкта: ставлення до себе, до людей, до рідних і значущих осіб, до життя, до смерті, до власних мрій, бажань і можливостей тощо, що сприяє системній саморефлексії. Крім того, саме факт авторського малювання сприяє актуалізації архетипних можливостей передачі, візуалізованій презентації потайного ("латентного") змісту психіки. Структурно-функційний (семантичний) аналіз стенограм психоаналізу комплексу тематичних малюнків респондента відіграв значну роль у формуванні та розвитку психодинамічної теорії та відповідної методології.

Окрім психоаналізу малюнків, у процесі об'єктивування внутрішньої динаміки психіки ми піддаємо аналізу результати невербальних вправ, як і результати предметного моделювання. Особливо результативною є психоаналітична робота, що передбачає використання каменів у

моделюванні внутрішніх станів та взаємин у сім'ї чи в взаємин із значущими людьми та ін.

Передбачається розуміння психологом-практиком того факту, що внутрішня динаміку психіки має інваріантні (повторювані) та динамічні аспекти. Є підстави вважати пріоритетною, провідною функцію динаміки, порівняно зі статикою, що ілюструє, зокрема, феномен "динамічного стереотипу" І. Павлова [3]. *Будь-яка стереотипність у внутрішній організації психіки маскується динамікою поведінки.* Потрібно розуміти, що не буває чистої статичності, як і чистої динаміки, йдеться про усталеність тенденцій поведінки, про підлеглість психіки закону "вимушеного повторення", про об'єктні стосунки, які маскуються варіативністю форм поведінки в певних ситуаціях інтимно значущих взаємин. Іншими словами, статика у психіці завжди є відносною, бо вона симультанно єднається з динамікою. Повторюваність (усталеність) задається інфантильними тенденціями, які виражають характеристики несвідомого: "поза часом, поза простором і статтю". Інфантильні тенденції конкурують із соціальними цілями. Емпіричний матеріал доводить підпорядкованість цілісної психіки двом логікам: логіці свідомого і логіці несвідомого, що створює глобальну суперечність психічного. Професійний обов'язок практичного психолога – бути уважним до проявів суперечностей у поведінці. Психокорекційний результат проявляється в нейтралізації енергетично потужних інфантильних тенденцій, що й створюють суперечність із просоціальними спрямуваннями. Їх усвідомлення сприяє гармонізації психіки.

Таким чином, *розкриваючи сутність внутрішньої суперечливості психіки, ми, по суті, розкриваємо витoki її динамічності.* Процес глибинної психокорекції є винятково динамічним не лише за рахунок необхідності адаптації методів до статичності і динаміки психічного, але й завдяки пристосованості методик як до пізнання індивідуальної неповторності психічного, як і до вимог актуальної ситуації. Увага до проблеми статичності через вияв інваріантних компонентів поведінки сприяє розкриттю інфантильних (глибинних) детермінант особистісних проблем респондента. Процес глибинної психокорекції ґрунтується на механізмах позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні її розвитку. Позитивна дезінтеграція – це ослаблення ілюзорних, хибних, викривлених уявлень особи, що були сформовані системою психологічних захистів. Цей процес пов'язаний із зниженням мортідних тенденцій і розкриттям каналів вираження лібідо, конструктивної творчої енергії. Професіонал-психолог працює фактично з уявними проблемами респондента з позиції об'єктивного спостерігача, хоча вони видаються особі об'єктивно реальними за афективними переживаннями, відчуттями. Суб'єктивна зінтегрованість психіки створює бажану ілюзію, не дозволяє особі бачити сутнісний зміст власної особистісної проблеми. Завдання психолога – допомогти людині пізнати суперечливі тенденції психіки на власному поведінковому матеріалі, що є для неї переконливим і стимулює самозміни. Включається тут і інстинкт самозбереження.

Таким чином, несвідоме піддається пізнанню як у динаміці, так і в статиці завдяки цілісному підходу до розуміння психічного в умовах забезпечення спонтанності і невимушеності активності людини в груповій взаємодії. Розуміння практичними психологами внутрішньої динаміки психіки сприятиме пізнанню психічного в цілісних проявах суперечливих тенденцій, в їх загальних та індивідуальних виявах.

Перспективи досліджень ми вбачаємо в подальшому розвитку психодинамічної теорії та відповідної методології, зорієнтованих на забезпечення належної підготовки майбутніх фахівців психологів; поглибленні розуміння статичних і динамічних особливостей психіки в єдності свідомого й несвідомого.

1. Анохин П.К. Методологический анализ узловых проблем условного рефлекса / П.К. Анохин // Философские вопросы физиологии нервной деятельности и психологии. – М., 1963. – 768 с.
2. Бессознательное: природа, функции и методы исследования / [под общ. ред. А.С. Прангишвили, А. С. Шерозия, Ф. В. Бассина]. – Тбилиси : Мецниераба, 1985.
3. Павлов И. П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга / И.П. Павлов. – Полн. собр. соч. – 2-е изд. – М.; Л., 1951. – Т.4.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
5. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 240 с.
6. Яценко Т.С. Теорія й практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: [навч. посіб.] / Т.С. Яценко. – К., 2004. – С. 65 – 78.

The article deals with the peculiarities of internal dynamic of psyche, which is determined by the phenomenon of not conscious in its relations with the sphere of conscious. The integrity of psyche on different levels: structural, functional and energetic is exposed. It is stressed on the essentiality of static and dynamic characteristics for adequate cognition of psyche. The necessity of supporting the adequate preconditions for deep cognition, that unites all participants of diagnostics and correctional process is justified.

Keywords: *conscious, non conscious, internal dynamic of psyche, deep psychological cognition, diagnostics and correctional process.*